

ડેડીયાપાડા તાલુકામાં આદિવાસી મહિલાઓની આત્મનિર્ભરતામાં આગાખાન ગ્રામ

સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત)ની ભૂમિકાનો એક અભ્યાસ

કુ. શ્વેતા વડીલ

(પી.એચ.ડી. વિદ્યાર્થીની) સુરેન્દ્રનગર યુનિવર્સિટી, સુરેન્દ્રનગર

પ્રસ્તાવના.

સ્ત્રી એ ભગવાને બનાવેલી સુંદર રચનાઓ માની એક અપ્રતિમ રચના છે. નારી વગર તો આ સમાજની કલ્પના પણ ના થઈ શકે, જો નારી ના હોય તો પુરુષનો જન્મ જ શક્ય નથી. નારી એ તો ઘર, પરિવાર અને સમાજનું એક અભિન્ન અંગ હોવાની સાથે સાથે સૌનું ગૌરવ પણ છે. સદીઓથી નારી “માં” ના સર્વોચ્ચ સ્થાન પર બિરાજે છે અને હંમેશા તેનું સ્થાન સર્વોચ્ચ જ રહેશે કારણ કે, સમાજના દરેક પુરુષો અભણ કે અભદ્ર નથી, ઘણા પુરુષો એવા છે જે સ્ત્રીઓના સન્માન, તેમની ગરિમા, તેમની લાગણી તેમજ તેમના સન્માનની કદર કરે છે અને તેમને એક ઉચ્ચો દરજ્જો પ્રદાન કરે છે. સમાજના આવાજ બહાદુર અને સમજુ લોકો સ્ત્રીઓને પુરુષ સમોવડી બનાવવામાં અને પુરુષના ખલા સાથે ખલો મેળવીને આગળ વધવામાં મદદ કરે છે. પ્રવર્તમાન સમયમાં દેશ જ્યારે પ્રગતિની હરણાફાળ ભરી રહ્યું છે ત્યારે વિકાસનું એક નવજુ દર્શન થાય છે. શિક્ષણ, આરોગ્ય, અવકાશ, સાંસ્કૃતિક, રમત-ગમત, ટેકનોલોજી, ધાર્મિક, રાજકિય ઉચ્ચ વ્યવસાય વગેરે ક્ષેત્રોમાં પુરુષની સાથે સ્ત્રીઓએ પણ પોતાની ભાગીદારી નોંધાવી રહી છે અને પુરુષ કરતા પણ ચઢિયાતુ પ્રદર્શન બતાવી રહી છે.

ભારત અને ગુજરાત દર હજાર પુરુષોએ સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ

વર્ષ	લિંગ પ્રમાણ	
	ભારત	ગુજરાત
1901	972	954
1951	946	952
2011	940	918

(Gender Composition of Population Provisional Population Totals India)

સમાજ માનવશાસ્ત્રીય સાહિત્યમાં આદિવાસી મહિલાઓનું વારના ખુબ જ સુંદર રીતે કરવામાં આવ્યું છે. આદિવાસી મહિલાઓના દરજ્જાનું મૂલ્ય ઘણું ઊંચું જોવા મળે છે. તેમની ભૂમિકા અને દરજ્જાની અસર તેમના વિકાસ પર પડે છે. તેમની ગરીબાઈ અને જરૂરિયાતોની વંચિતતાની અસર ભારત તેમજ ગુજરાત રાજ્યના આદિવાસી પ્રદેશોમાં નરી આંખે જોવા મળે છે. આદિવાસી મહિલાઓની તેમના પોતાના સમાજમાં સ્થાન અને ભૂમિકા ઉપર એક નજર નાંખીએ તો આદિવાસી સમાજમાં આદિવાસી મહિલાઓ સીમાસ્તંભ ગણાય છે. પહેલા આદિવાસી મહિલાઓ માત્ર ઘરકામ કરતી, બાળકોની સાર સંભાળ રાખતી વગેરે કાર્યો કરતી. તેમને ફક્ત ઘરમાં રહીને જ કામ કરવાનું અને બહારની દુનિયા જોવા પર પ્રતિબંધ હતો. હવે આજના સમયમાં પશ્ચિમીકારણ અને આધુનિકીકરણના પ્રભાવના પરિણામે આદિવાસી મહિલાઓની પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન આવેલ જોવા મળે છે. સરકાર અને તેની વિશ્વાસુ એવી સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ તરફથી પણ આદિવાસી સમાજની મહિલાઓના આત્મનિર્ભરતા પર ખાસ રસ લેવામાં આવી રહી છે. જેના પરિણામ સ્વરૂપ આદિવાસી મહિલાઓ ઘરની બહાર નીકળી આર્થિક ઉપાર્જનની પ્રવૃત્તિઓ કરતી થયેલ જોવા મળે છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસ નર્મદા જિલ્લાના ડેડીયાપાડા તાલુકામાં દેશભરમાં કામ કરતી સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓમાં આગાખાનગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત) દ્વારા આદિવાસી મહિલાઓની આત્મનિર્ભરતા જાણવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે.

આત્મનિર્ભરતા એટલે શું?

કોઈ બીજા પર આધાર રાખવો નહીં અને જે આપણને જરૂરી હોય એ આપણે જાતે જ પૂરું પાડવું.

જૂના જમાનાની વાત કરીએ તો ગામડાઓ એક રીતે આત્મનિર્ભર જ હતા, ગામને જે જરૂર પડે એ બધું ગામમાંથી જ મળી રહેતું. અલગ અલગ જાતિધર્મના માણસોએ ગામની જવાબદારીઓ પોતાના પર લઈ લીધેલી. સાચકલના પંચરથી લઈને વાળ કે ટ્રેક્ટરને લગતી મદદ કોઈ ને કોઈ કરી નાખતું, લગ્ન પ્રસંગ હોય તો ગામના લોકો જ કેટરીગનું કામને રસોઈયા બની જતાં અને આખો પ્રસંગ કોઈ પરિવારના બદલે આખા ગામનો પ્રસંગ બની જતો.

સંશોધન અભ્યાસના હેતુઓ

- આદિવાસી મહિલાઓની પરિસ્થિતિ જાણવી.
- આદિવાસી મહિલાઓની આત્મનિર્ભરતામાં આગાખાન સંસ્થાની ભૂમિકા તપાસવી.
- આદિવાસી મહિલાઓની આત્મનિર્ભરતાથી આર્થિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિમાં શું પરિવર્તન આવ્યું તેની માહિતી મેળવવી.

આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત)નો પરિચય

આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત) AKRSP(I) એ બિન સરકારી સંસ્થા(NGO) છે. ભારતદેશમાં 1983-84થી કાર્યરત છે, જેમાં મધ્યપ્રદેશ, બિહાર અને ગુજરાત રાજ્યતેનો કાર્ય-વિસ્તાર છે ગુજરાત રાજ્યમાં કુલ 12 (બાર) જિલ્લાઓ અને 27 (સત્તાવીસ) બ્લોકમાં કાર્ય કરે છે, જેમાં સુરેન્દ્રનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ, મોરબી, દ્વારકા, પોરબંદર, સોમનાથ, ભરૂચ, સુરત, નવસારી, ડાંગ અને નર્મદા જિલ્લામાં જળ, જમીન, જંગલ, જાનવર અને જન આધારિત કાર્ય કરે છે. જેમાં પીવાનાપાણી, ડેરી અને કૃષિ આધારિત આજીવિકા, કુદરતી સંસાધનોનું વ્યવસ્થાપન, સિંચાઈ અને સૌર ઊર્જા, પંચાયતી રાજ, આદિવાસી યુવાનોને માટે કોર્સ ઓન ડેવલપમેન્ટ મેનેજમેન્ટ અને મહિલા સશક્તિકરણ વગેરેની કામગીરી કરે છે.

સંશોધન પત્રમાં એકમની પસંદગી.

આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત)નર્મદા જિલ્લામાં સાગબારા અને ડેડીયાપાડા તાલુકામાં આદિવાસીસમુદાયની આશરે 6230 મહિલાઓ સાથે કામ કરે છે. જેમાં વિવિધ કાર્યક્રમોનો લાભ મેળવેલ છે તેવા ગામોની પસંદગી કરીને આદિવાસી સમુદાયની મહિલાઓ કેવી રીતે આત્મનિર્ભર બની છે તે કેસ સ્ટડીના માધ્યમથી જાણવા માટે અહિં એકમની પસંદગી કરેલ છે.

સંશોધન અભ્યાસ ક્ષેત્રની પસંદગી

સંશોધન વિશેની પ્રાસંગિકતાને ધ્યાને લઈને સંશોધકે આ સંશોધન માટે દક્ષિણ ગુજરાતના આદિવાસી વિસ્તાર માંના નર્મદા જિલ્લાની પસંદગી કરી છે. તા.02-10-1997 નાં રોજ નર્મદા જિલ્લા સહિત નવા 5 જિલ્લાની રચના કરવામાં આવી હતી. નર્મદા જિલ્લો ગુજરાત રાજ્યનાં પૂર્વ ખૂણે આવેલો છે. જેમાં ભરૂચ જિલ્લાના નાંદોદ, ડેડિયાપાડા અને સાગબારા તાલુકા અને વડોદરા જિલ્લાનાં તિલકવાડાતાલુકાનો સમાવેશ નર્મદા જિલ્લામાં કરવામાં આવ્યો હતો. તા: 18-02-2014 ના રોજ નવા ગરૂડેશ્વર તાલુકાની રચના કરવામાં આવી. આમ નર્મદા જિલ્લામાં કુલ પાંચ તાલુકા આવેલા છે. નર્મદા જિલ્લામાં કુલ પાંચ તાલુકા અને એક નગરપાલીકા આવેલી છે. જેમાં નાંદોદ તાલુકામાં 108 ગામ, ડેડીયાપાડા તાલુકામાં 133 ગામ, સાગબારા તાલુકામાં 95 ગામ, તિલકવાડા તાલુકામાં 97 ગામ અને ગરૂડેશ્વર તાલુકામાં 94 ગામ આવેલા છે. આમ નર્મદા જિલ્લામાં. કુલ 527 ગામ અને 221 ગ્રામ પંચાયતો આવેલી છે. જિલ્લાની કુલ વસ્તી 5,90,279 (2011ની વસ્તી ગણતરી મુજબ) છે.નર્મદા જિલ્લાનો કુલ સાક્ષરતા દર 72.31% છે. જિલ્લામાં કરજણ નદી અને લોકોની જીવાદોરી સમાન નર્મદા નદી આવેલી છે. તેમજ જિલ્લામાં સરદાર સરોવર યોજના, કરજણ સિંચાઈ યોજના, કાકડી આંબા સિંચાઈ યોજના અને ચોપડવાવ જેવી સિંચાઈ યોજનાઓ આવેલી છે. હાલના સમયમાં જિલ્લામાં “સ્ટેચ્યુ ઓફ યુનિટી” જેવી અતિ મહત્વની યોજના સાકાર થઈ છે. નર્મદા જિલ્લા ગુજરાતમાં એક મહત્વપૂર્ણ પર્યટન સ્થળ છે.

સંશોધન અભ્યાસ હેઠળ આવરી લીધેલ કેસ સ્ટડીઓ

1. ઝેરી રસાયણોને બદલે કુદરતી તત્વોથી બનતી જૈવિક દવાઓ વેચીને ગરીબીના વિષયકમાંથી બહાર આવવાનો બોરીપીઠા ગામની બહેનોનો સરાહનીય પ્રયાસ

નર્મદા જિલ્લામાં વિશ્વ વિખ્યાત સ્વૈચ્છિક સંસ્થા આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત)ની મદદ-માર્ગદર્શનથી પ્રાકૃતિક ખેતી તથા તેમાંથી જ આજીવિકા-સર્જનને પ્રોત્સાહન આપવા માટે બોરીપીઠા ગામમાં કુદરતી તત્વોનો ઉપયોગ કરીને જૈવિક દવા બનાવવાનું એક યુનિટ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. આગાખાન સંસ્થાએ ગામના લોકોને વનસ્પતિ પીલવાનું મશીન તથા જૈવિક દવા બનાવવાની તાલીમ પૂરી પાડી છે. નર્મદા જિલ્લાના ડેડિયાપાડા તાલુકાના બોરીપીઠા ગામમાં સુભાષભાઈ ગોવિંદભાઈ વસાવાના ઘર-આંગણામાં મેથાબહેન, લલીતાબહેન, સુકરાબહેન, સવિતાબહેન અને સુભાષભાઈ વસાવા પૂરજોશથી જૈવિક (કુદરતી) દવા બનાવતા જોવા મળે. તે સૌની રોજની 7-8 કલાકની મહેનતની પાછળ, તેમના પોતાના ગામ અને આસપાસનાં ગામોને રાસાયણિક ખેતીથી મુક્ત કરવાનો ઉત્સાહ પણ તેમને જોવા મળે. ખેતીના પાકમાં આવતા હાનિકારક કીટકો અને રોગોના નિયંત્રણ માટે તેઓ પેન્ટાફાઇટર નામની જૈવિક દવા, પાકના વિકાસ માટે અમૃત પાણી તથા ડાંગર-તુવેરના બીજને પટ આપવા માટે બીજામૃત બનાવીને તેનું વેચાણ કરે છે. જુલાઈ 2021થી શરૂ થયેલા જૈવિક દવા ઉત્પાદન યુનિટમાં શરૂઆતમાં ગામની 10 બહેનો જોડાઈ હતી, પણ આ દવા બનાવવામાં તીવ્ર દુર્ગંધ આવતી હોવાથી ધીરે-ધીરે 10 માંથી 6 બહેનોએ આ કામ છોડી દીધું. જોકે, બાકીની ચાર બહેનો અને સુભાષભાઈએ આ ઉદ્યોગ-સાહસ જારી રાખ્યું. તેથી આજે તેઓ તેમની મહેનતનાં મીઠાં ફળ ચાખી રહ્યાં છે. માત્ર એક જ વર્ષના ટૂંકાગાળામાં મળેલી સફળતાથી રાજી થયેલા સુભાષભાઈ કહે છે, “અમે માત્ર એક જ વર્ષમાં પેન્ટાફાઇટર, બીજામૃત અને અમૃત પાણીની એક લિટરની કુલ 500થી વધુ બોટલો વેચી શક્યા છીએ. કોઈ પણ પ્રકારના કેમિકલ વગર વનસ્પતિનાં પાન, લીંબોળી, ગોળ, ચણાનો લોટ, છાશ વગેરેથી બનતી અમારી આ જૈવિક દવાઓનો ઉપયોગ કર્યા પછી વધુ ને વધુ ખેડૂતો અમારી પાસેથી દવા ખરીદી રહ્યા છે. હમણાં સપ્ટેમ્બર 2022ના એક જ મહિનામાં અમે એક લિટરની 450 બોટલો વેચી છે.” ડિસેમ્બર 2022માં આ યુનિટને પેન્ટાફાઇટરની 2000 બોટલોનો મોટો ઓર્ડર મળ્યો છે.

પ્રાકૃતિક ખેતીને વેગ આપતી બોરીપીઠા ગામની આ જૈવિક દવાઓની માંગ હવે ડેડિયાપાડા તાલુકાનાં સજનવાવ, બન્ટાવાડી ગામમાંથી જ નહીં, પણ ઝઘડીયા, નિઝર, સુરતથી પણ આવે છે. આ વર્ષે તેમને તેમની જૈવિક દવાઓનું જંગી વેચાણ થવાની આશા છે. આ વિસ્તારમાં રાસાયણિક જંતુનાશક દવાઓ 400થી 500 રૂપિયે લિટર વેચાય છે. તેની સરખામણીમાં ઉન્નતી જૈવિક ઉત્પાદન કેન્દ્રની બિનહાનિકારક જૈવિક દવાઓ માત્ર 60 રૂપિયે લિટરની સાવ નજીવી કિંમતે વેચવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત બોરીપીઠા ગામનાં મેથાબહેન રતીલાલભાઈ વસાવા પાસે એક એકર જેટલી ખેતીની જમીન છે. વરસાદ આધારિત ખેતી હોવાથી તેમને તેમાંથી ખૂબ નજીવી આવક થાય છે, તેથી પરિવારનું જીવનગુજરાન ચલાવવામાં તથા બાળકોનાં શિક્ષણનો ખર્ચ કાઢવામાં તેમને બહુ તકલીફ પડતી. નજીવી આવક હોવાથી ખેતી માટેનું બિયારણ લાવવા માટે પણ તેમને દેવું કરવાની ફરજ પડતી હતી. જોકે, છેલ્લા એક વર્ષમાં તેમની આર્થિક સ્થિતિ સુધરી છે. પ્રાકૃતિક ખેતીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે તેમના ગામમાં શરૂ થયેલા 'ઉન્નતી જૈવિક ઉત્પાદન કેન્દ્ર'માં તેઓ જોડાયાં છે. તેમાં જૈવિક દવા બનાવવાની મજૂરી પેટે તેમને દૈનિક 120 રૂપિયા લેખે વર્ષમાં આશરે 200 દિવસની મજૂરી મળતી થઈ છે. આ પ્રવૃત્તિ તેમના જીવનમાં નોંધપાત્ર પરિવર્તન લાવવામાં નિમિત્ત બની છે. જૈવિક દવા બનાવવાની મજૂરીની આવકમાંથી તેઓ તેમનાં ગીરવી મૂકેલાં ઘરેલાં છોડાવી શક્યાં છે અને પોતાનાં બાળકોને સારું શિક્ષણ અપાવવા માટે સક્ષમ બન્યાં છે.

વધુમાં મેથાબહેનના જ ગામનાં લલીતાબહેન વિનોદભાઈ વસાવાના જીવનમાં પણ નોંધપાત્ર પરિવર્તન આવ્યું છે. 35ની ઉંમર ધરાવતા લલીતાબહેન પાસે માત્ર 30 ગુંઠા ખેતીની જમીન હોવાથી તેમને રોજી રળવા માટે પરિવાર સાથે સુરત, કોસંબા, અંકલેશ્વર અને ભરૂચ સુધી સ્થળાંતર કરવું પડે છે. ઉન્નતી જૈવિક ઉત્પાદન કેન્દ્ર દ્વારા જૈવિક દવા બનાવવાની આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં જોડાવાથી તેમને પણ વર્ષે વીસેક હજાર રૂપિયાની આવક મળવાની શરૂઆત થઈ છે. પરિણામે, તેમને હવે સ્થળાંતર કરવાની ફરજ પડતી નથી.

ઉન્નતી જૈવિક ઉત્પાદન કેન્દ્ર સાથે જોડાયેલી ખેડૂત-બહેનો અને ખેડૂત સુભાષભાઈએ પોતાના ખેતરમાં જ આ દવાઓ વાપરવાનો અખતરો કરી બતાવ્યો છે. સુભાષભાઈએ તેમની એક એકર ખેતીની જમીનમાં કપાસ, ડાંગર, તુવેર અને પાપડીના પાકમાં આ જૈવિક દવાઓનો ઉપયોગ કરીને રાસાયણિક જંતુનાશકો પાછળ થતો 6000 રૂપિયાથી વધારે ખર્ચ બચાવ્યો છે. ઉપરાંત, જમીનની ફળદ્રુપતા વધારી છે.

આમ આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત) દ્વારા બોરીપીઠા ગામની બહેનોને રોજગારી રળવાની સાથેસાથે માનવ તથા પશુઓનું આરોગ્ય સચવાય એવા આ ઉમદા વ્યવસાયને વેગ આપીને ખેડૂતો પણ દેશની ધરતીનાં જતનમાં ક્યાંક નિમિત્ત બની શકે તેવા પ્રયત્નો કરે છે.

2. ડેડિયાપાડા તાલુકાના બેડદા ગામના અતિપછાત બહેનોનાં જીવનમાંપિયત સુવિધા અને પ્રાકૃતિક ખેતીએ પરિવર્તન આણ્યું.

ગોરાબહેન અમરસિંહ કોટવાળિયા નર્મદા જિલ્લાના ડેડિયાપાડા તાલુકાના ભરાડા(બેડદા) ગામમાં રહે છે. તેઓની ઉંમર 42 વર્ષની છે. તેઓ આદિવાસીઓમાં પણ અતિપછાત કોટવાળિયા જાતિનાં છે. ભારત સરકારના ગૃહ સંબંધિત બાબતોના મંત્રાલયે ગુજરાતની કાથોડી અને કોટવાળિયા જાતિને 1976માં આદિમ જાતિઓ તરીકે માન્ય રાખી હતી. ગુજરાતમાં કોટવાળિયા સહિત કુલ પાંચ અતિપછાત આદિમજૂથો છે. ગુજરાતમાં કોટવાળિયા સમુદાયની વસતિ સુરત, વલસાડ, ડાંગ, ભરૂચ, નર્મદા અને નવસારી જિલ્લામાં વધારે જોવા મળે છે. તેઓ મુખ્યત્વે વાંસનાં ટોપલા-ટોપલી બનાવીને તેના વેચાણની આવકમાંથી પોતાનું જીવન-ગુજરાન ચલાવે છે. ઉપરાંત, તેઓ મજૂરી કામ કરીને પણ રોજી રળતા હોય છે. બેડદા ગામનાં ગોરાબહેન કોટવાળિયા અને તેમનો પરિવાર પણ વાંસનાં ટોપલા-ટોપલી બનાવીને તેના વેચાણમાંથી અનાજ ખરીદીને પેટનો ખાડો પૂરે છે. એક વર્ષ પહેલાં ગામમાં સોલર ઇરિગેશન (સૂર્ય ઊર્જાથી સિંચાઈ)ની વ્યવસ્થા ઊભી થવાથી, માટીનાં ઝૂંપડામાં રહેતા આ અતિ ગરીબ પરિવારના જીવનમાં થોડોક ઊજાસ ફેલાયો છે.

ગોરાબહેનના ઝૂંપડા પાસે નાનકડો વાડો છે. તેમાં સોલર પિયતની સુવિધા મેળવીને તેમણે કોઈ પણ પ્રકારનું કેમિકલ વાપર્યા વગર વિવિધ પ્રકારની શાકભાજી ઉગાડી છે. ઘરઆંગણે શાકભાજી થવાથી હવે તેમને બહારથી શાકભાજી લાવવાનો ખર્ચ કરવો પડતો નથી. વળી, જો ક્યારેક વધારે શાકભાજી થાય તો તેના વેચાણમાંથી તેઓ થોડીક આવક ઊભી કરીને પૂરક આવક ઊભી કરે છે. જ્યારે વાંસ ઉપલબ્ધ ન હોય ત્યારે તેમને તેમના પરિવાર સાથે ગામની બહાર સ્થળાંતર કરીને બારડોલી સુધી શેરડીનાં ખેતરોમાં મજૂરીએ જવું પડે છે. પિયતથી શાકભાજી થવાથી સ્થળાંતર કરવાનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે એ તેમના માટે ઘણું રાહતભર્યું નીવડ્યું છે.

स्थानिक स्तरे कार्यरत स्वैच्छिक संस्था 'आगाખान ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત)' દ્વારા ગોરાબહેનના બેડદા ગામમાં બોરીબંધ, નાના ચેકડેમ અને પિયત માટે સોલર સિંચાઈની સુવિધા ઊભી કરવામાં આવી છે. તેના સફળ પરિપાક રૂપે ગોરાબહેન સહિત ગામની કુલ 23 બહેનો અને 5 ભાઈઓ મળીને કુલ 28 લોકો પોતાના વાડામાં શાકભાજી ઉગાડીને તેનો લાભ મેળવતા થયા છે. 'આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત)' સંસ્થાએ ડિસેમ્બર-2021માં સોલરસિસ્ટમથી કૂવામાંથી પાણી લઈને લાભાર્થીઓના વાડા સુધી પિયતનું પાણી પહોંચાડવાનો સફળ પ્રયાસ કર્યો તેમાં આ દરેક લાભાર્થીએ 1500 રૂપિયાનો લોકફાળો આપીને આ આખી યોજનામાં પોતાની લોકભાગીદારી નોંધાવી છે.

સોલર ઊર્જાથી પિયતનું પાણી મેળવીને ગામના 28 લાભાર્થીઓએ પોતાનું જીવનધોરણ બહેતર બનાવ્યું છે તે નોંધપાત્ર છે. 40 વર્ષનાં મોગીબહેન મોતેસિંહ વસાવા પાસે બે એકર ખેતીની જમીન છે. તેમાં તેમણે સોલરથી પિયતની સુવિધા મેળવીને માત્ર પ્રાકૃતિક ખેતીથી ડાંગર, કપાસ, તુવેર, નાગલી (રાગી) તથા ટામેટાં, મરચા, ભીંડા, ગુવાર, પાપડી, ચોળી, રીંગણ જેવી વિવિધ શાકભાજીનું વાવેતર કરીને પોતાની આવકમાં નોંધપાત્ર વધારો કર્યો છે. પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવાથી મોગીબહેનનો ખેતીનો ખર્ચ ઘટ્યો છે. પહેલાં તેમને રાસાયણિક ખાતર-દવા પાછળ બાર હજાર રૂપિયા જેટલો ખર્ચ થઈ જતો પરંતુ, છાણિયું ખાતર, અળસિયાનું ખાતર, જીવામૃત, અમૃતપાણી, પંચપર્ણી, અગ્નિસ્ત્ર જેવાં કુદરતી દવા-ખાતર બનાવીને વાપરવાથી તેમને હવે માત્ર 200 રૂપિયા જેટલો જ ખર્ચ થાય છે. મોગીબહેન કહે છે, "આ વર્ષે કમોસમી અને વધારે વરસાદ થવાથી અમારો કપાસનો પાક ઓછો થયો, નહીં તો દર વર્ષે એમ 6 ક્વિંટલથી વધારે કપાસ પકવીને રૂ. 50,000થી વધારે આવક મેળવીએ છીએ. વળી, અમારા વાડામાં વિવિધજાતના શાકભાજી ઉગાડવાથી અમને ઘરનું શાકભાજી ખાવા મળે છે તથા બાકીનું શાકભાજી ગામમાં જ વેચીને અમે વધારાની આવક ઊભી કરી છે."

પિયત સુવિધાથી તથા શાકભાજી બેડદા ગામની શાળાનાં બાળકોને મધ્યાહન ભોજનમાં મળતા થયા છે. મોગીબહેન જેવા દરેક લાભાર્થીને સોલર વીજળીથી પિયત મેળવવા માટે એક કલાકના 60 રૂપિયા ચૂકવવાની વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવી છે. એ રીતે તેમને મહિને 30 કલાક પિયતનું પાણી મેળવવાનો ફક્ત 1800 રૂપિયા જેટલો ખર્ચ થાય છે. તે બાબતે મોગીબહેન કહે છે, "જો અમે ડિઝલ એન્જિનથી સિંચાઈ કરીએ તો

पर्यावरणाने नुकसान पल थाय अने अमारो ञर्य पल वधे. सोलरथी अमने ओछा ञर्ये घरआंगले उगाडेली केमिकल वगरनी शाकलाञ्छ ञावा मणे छे तेनो अमने आनंद छे.”

आम आगाञान ग्राम समर्थन कार्यक्रम (भारत) द्वारा डेडियापाडा तालुकाना भराडा(भेडडा) गाममां ञणसंग्रहनां कामो थकी पियतनी सुविधा उिली थद ञेथी गोरामलेन अने मोगीमलेन ञेवां अनेक लोको केमिकलनो उपयोग कर्या वगर पल भेतीमां ओछा ञर्ये वधु आवक रणीने पोतानुं ञुवनधोरल वधु सारुं बनावी शके छे.

संशोधन अल्यासना तारणो

- आगाञान ग्राम समर्थन कार्यक्रम (भारत) संस्था द्वारा भोरीपीडा गाममां वनस्पति पीलवाना मशीननी सहायथी आदिवसी महिलाओने ञैविक दवाओ बनाववामां सहेलाद रडे छे.
- आगाञान संस्थाना मार्गदर्शनथी भोरीपीडा गामनी आदिवसी महिलाओ विविध प्रकारनी ञैविक दवाओ बनावती थद छे.
- ञैविक दवाओनुं सारा प्रमालामां वेयाल थवाथीभोरीपीडा गामनी आदिवसी महिलाओनी आवकमां वधारो थवाथी तेओनुं देवुं लरपाद करी शक्या छे अने तेओनी आर्थिक स्थितिमां सुधारो थयेल ञेवां मणेल छे.
- भोरीपीडा गामनी आदिवसी महिलाओने रोजगारी मणी रडेवाथी रोजगारी अर्थे थतुं स्थणांतर अटक्युं छे तेथी तेओना बाणकोने सारुं शिक्षल आपवा सक्षम बन्या छे.
- ञैविक दवाओनो भेतीमां उपयोग करतां ञमीननी ञणद्रुपता वधी छे परिणामे, तेमना पाक उत्पादनमां वधारो थयेल छे अने भेती ञर्यमां घटाडो थयेल ञेवां मणेल छे.
- आगाञान ग्राम समर्थन कार्यक्रम (भारत) संस्था द्वारा सोलर सिस्टमनी सहाय मणता भेडडा गामनी आदिवसी महिलाओ पियत करती थद छे.

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: Crossref, ROAD & Google Scholar

- બેડદા ગામની આદિવાસી મહિલાઓને પિયતની સુવિધા મળવાથી વિવિધ પ્રકારના પાકો લેતાં થયા છે. જેમાં શાકભાજીના પાકોથી આવકમાં વધારો થયો અને શાકભાજીના ખર્ચમાં ઘટાડો થયેલ જોવા મળેલ છે.
- આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત) સંસ્થા દ્વારા બેડદા ગામની આદિવાસી મહિલાઓ પ્રાકૃતિક ખેતી કરતી થયેલ જોવા મળે છે.

આમ ઉપરોક્ત સંશોધન અભ્યાસના તારણો પરથી જાણી શકાય છે કે આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (ભારત) દ્વારા આદિવાસી મહિલાઓ આત્મનિર્ભર બની હોવાનું જાણી શકાયું છે.

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: Crossref, ROAD & Google Scholar

संदर्भसूचि.

1. श्री भाग्यवान सोलंकी, आगाजान संस्था द्वारा आदिवासी महिलाओनुं सशक्तिकरणो अल्यास. संशोधनपत्र, E-KCG जर्नल, डिसे-2019.
2. आगाजान संस्थानी मार्गदर्शक पुस्तिका-2011, अमदावाड
3. www.akarpi.org
4. <https://gu.quora.com>